

Etnikai tudat, identitás és nemzetiség Délkelet-Európában

*Ethnizität, Identität und Nationalität in Südosteuropa. = Südosteuropa Studie 64.
München, 2000. 217 p.*

A münsteri egyetemen Délkelet-Európa kutatásokról 1998. november 27-én elhangzott előadások szövegét tartalmazza a kötet. Az előadások gondolatmenetét jól kifejezi a kötet címe. A szövegek szinte a térség valamennyi államának kisebbségi problémáival foglalkoznak. Ezek közül itt kiemelten ismertetjük Erdély, Kárpátalja, Moldávia, Románia és Magyarország helyzetét.

Georg és Renate Weber: *Etnikai azonosságtudat és deportálások a Szovjetunióba – az erdélyi szászok példája*. A szerzők megfigyelése szerint minden alkalommal, amikor az idegenség etnicitással töltődik fel, a feszültség felsőfokú riadókészültséget hoz létre. Így 1944–1945-ben elegendő volt az erdélyi szászok név-azonosítása ahhoz, hogy a Szovjetunióba deportálják őket mint Romániában élő németek egy csoportját. A deportálások felderítését még a Ceausescu-diktatúra idején kezdték meg a szerzők, amikor az még „tabu”-téma volt. Bővebben csak 1989/90 után lehetett a megbízhatóbb adatokhoz hozzájutni. Ezek szerint 1945-ben kényszer munkára vitték a munkaképes szász férfiakat és nőket. A deportálások ügyébe még Churchill sem volt hajlandó beavatkozni. Az amerikaiak azonban 1945. január 13-án a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban, Bukarestben tiltakoztak, majd később Moszkvában. Számításaik szerint 30 336 erdélyi szászt hurcoltak el a Szovjetunióba.

Meinolf Arens és Daniel Bein: *Etnicitás és identitás Kárpátalján*. Szerzők egy etnografiai- és politikailag emancipálódó régióknak tekintik Kárpátalját, noha bizonyosan nem tartozik a közismert európai térségek sorába. Még szakmai körökben is – az ukránok és magyarok kivételével – e terület problémái csak kevesek számára ismertek. Az 1989-es népszámlálás szerint lakóinak száma 1 245 618. A történelmi Magyarország 7 északkeleti vármegyéje a Felvidékhez tartozott: Szepes, Sáros (ma Szlovákia), Zemplén (megosztva magyar–szlovák), Ung (megosztva szlovák–ukrán), Bereg (megosztva magyar–ukrán), Ugocsa (megosztva román–ukrán) és Máramaros (megosztva román–ukrán). 1944-ben csaknem a teljes zsidó lakosságot deportálták, majd a szovjet csapatok foglalták el a területet, és 1945-ben Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolták.

A helyi népesség nemzeti-etnikai besorolása az éppen uralkodó nemzeti elvet követi, úm.:

1. Ukrán nemzeti változat: A XX. század elején a keleti szlovákokat az ukrán nemzethez sorolták. Az ukrán állam részéről ez a ma is elfogadott verzió.
2. Orosz nemzeti (kisorosz) változat: A XIX. században keletkezett irányzat, ami különösen a két háború között lelt sok követőre. A lakosságnak több mint egynegyede az egyesített egyházon belül az ortodox egyházhoz tartozik.
3. A ruszin változat: A ruszinok önálló etnicitással fejlődtek a XIX. században. Közösségük széles körű autonómiát, szinte állami függetlenséget élvezett, és a kelet-szláv népességet Kárpátalja egyedüli nemzetének tekintették.

Meinolf Arens: *A moldáviai katolikus kisebbség XIII. és XX. század közötti történelme*. A teljes Duna-, Kárpát-, Fekete-tenger-térség, amelyhez a XIV. században a Moldáv Hercegséget földrajzilag sorolni lehetett, még a mai napig is politikai, etnikai, felekezeti problémákkal és számos más feszültséggel terhelt.

Románia 1858–1861 között alakult meg a Moldovai és Havasalföldi Hercegségekből. Ezeket a területeket homogén román népesség lakta. Csak az első világháború után csatlakoztak jelentős számú nem román nemzetiségű területet Romániához. Szerző ebben az összefüggésben foglalkozik a Nyugat- és Közép-Európában alig ismert moldvai katolikusok történelmével és jelenlegi helyzetükkel. Romániában ma 1,15 millió katolikus él, 4 püspökségbe és 2 érsekségbe sorolva. Legnagyobb részük Erdélyben és a Bánátban, mely területek 1918-ig Ausztria–Magyarország részét képezték. Ők 90%-ban magyarok. Kisebb csoportokban élnek még itt szlovák, bánáti, sváb, cseh, bolgár, horvát katolikusok. Nagyjából 250-300 ezer katolikus él még Moldávia nyugati felén. Őket a tudomány a XIX. század óta gyakran a régi magyar csángó néven nevezi. Kb. 80-100 ezer moldáviai katolikus beszél közülük magyarul. További 200 ezer moldvai katolikus évszázadok óta folyamatos asszimilációs nyomást szenved el, amit államilag és egyházilag támogatnak, és őket román anyanyelvű, de tájszólással beszélő románokként tartják számon. A szerző történelmi vonulat mentén mélyrehatóan elemzi a katolikus népesség helyzetét a XIII. és XX. század közti időszakban. Az utolsó migrációs fejlemény: moldáviai csángók és bukovinai székelyek költöztek az 1940-ben megkötött Hitler–Sztálin-paktum nyomán Szeged körzetébe. Szerző végkövetkeztetése: Feltételezhető, hogy a még magyarul beszélő Moldáviában élő katolikusok a folyamatos állami és egyházi (ortodox) presszió következtében előbb-utóbb beolvadnak a román nemzetiségű többségbe.

Lothar Maier: *Románok Magyarországon 1878–1914 között. Egy nemzeti kisebbség politikai szereplése*. Románia 1878-ban vált teljesen függetlenné az Oszmán Birodalomtól. Területét, biztonságát nagyhatalmak garantálták. Kézenfekvő volt az a törekvés, hogy azok a románok, akik a Habsburg Monarchiához tartozó Erdélyben élnek, területileg is csatlakozzanak az újonnan megalakult Román Királysághoz. (Szerző nem veszi tudomásul, hogy Erdély 1867-től nem a Monarchia örökös tartománya, hanem a Magyar Korona fennhatósága alatt áll, szerves része a magyar államnak. – A szerk.) Bismarck közvetítésével azonban az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között katonai egyezmény jött létre, amit 1883. október 30-án írtak alá. (A szerződés 1888-ban Olaszországgal kibővülve Háromhatalmi szövetséggé alakult.) A paktum értelmében agresszió esetén kölcsönös segélynyújtást vállaltak a felek. Románia azt is vállalta, hogy területén nem tűri a szerződő partner elleni akciókat. Ezt a klauzulát azonban nem hozták nyilvánosságra és a magyarországi magyarosítási politika ellen heves tiltakozási mozgalom indult. Magyarország azonban az 1868-as törvény figyelmen kívül hagyásával a törvényi és közigazgatási nyelvhasználatot kizárólag a magyar nyelvre korlátozta, továbbá különböző manipulációkkal megváltoztatta a választási körzeteket úgy, hogy a nem magyar lakosság parlamenti képviselése minimálisra zsugorodott. Az állami iskolák a magyarosítás eszközeivé váltak, a román magániskolák működését nehezítették. A románoknak alig volt esélyük arra, hogy Erdélyben a helyi közigazgatásban részt vegyenek.

Az erdélyi románok a Román Királyságban a politikában, sajtóban, oktatásban és kultúrában határozott képviselőkkel rendelkeztek. Befolyásolták a szűk újságolvasó, politikával foglalkozó réteget. A magyar nemzetiségi politika okozta, hogy az áttelepülés soha nem szűnt meg. A románok hangos tüntetésekkel reagáltak, de tudományos és kulturális segélyprogramokat is szerveztek. Mindezeket Bécs, de sokkal inkább Budapest bel-

ügyekbe való beavatkozásnak tekintette, amit egy nagyhatalom egy kicsiny szomszédtól nem tűrhetett el. A közös külügyminiszter a Romániában akkreditált követet utasította, hogy tiltakozások és/vagy szankcionálási fenyegetések közlésével állítsa le ezeket. A követ aggódva jelent meg a Monarchia parlamenti ülésein, ahol a magyar képviselők kérdéseire kellett válaszolnia. A német szövetséges befolyása a magyar kormányzatra nehézségbe ütközött, mert Ferenc József császár betű szerint tartotta magát a kiegyezés szövegéhez, és az autonómiát védte. Felvetődik a kérdés, hogyan tudtak a románok ilyen körülmények között harminc éven át a hármas szövetség tagja maradni? Az 1885-ben kitört balkáni válság, Bulgária egyesülése Kelet-Ruméliával veszélyeztette a balkáni államok erőegyensúlyát. Erősödött a pánszláv, ortodox orosz befolyás.

Romániában Károly király átalakította kormányát két konzervatív politikus bevonásával, és így a régen esedékes Hármas Szövetség szerződésének hosszabbítását készítette elő.

Magyarországon ezzel egy időben törvényt hoztak, hogy a magyarosítás az óvodákra is terjedjen ki. Az erdélyi románok küldöttségét, akik memorandumot kívántak Ferenc Józsefnek átadni, a császár nem fogadta. A memorandum elsősorban a magyarok intoleranciáját panaszolta. A császár azt üzenté, hogy a memorandumot adják át a magyar kormánynak. A dokumentum aláíróit 1894-ben Kolozsváron bíróság elé állították, és a Román Nemzeti Párt központi bizottságának 14 tagját börtönbüntetéssel sújtották. A felháborodás európai méretűvé duzzadt. A császár és király 1895. október 1-jén megkegyelmezett a „memorandistáknak”.

A román külügyminiszter 1895. december elején egy kimerítő emlékiratot adott át a német hírszerzésnek, melyben az erdélyi nemzetiségi problémákat részletezte. Ez úgy hangzott, mint egy segélykiáltás, de részben figyelmeztetés is volt: nemzetiségi ellentétek gyengítik a Monarchiát a hármas szövetségben; a magyar elnyomás az erdélyi románokat az orosz ortodox propaganda befogadására ösztönözheti; a magyarosítási politika megkönnyíti Oroszország erőfeszítéseit, hogy Romániát egy másik szövetségi rendszerbe vonja. Ezek a megfontolások arra utaltak, hogy Románia szövetségi hűsége háborús konfliktus esetén kérdésessé válik. Ezzel egyidejűleg a külügyminiszteri emlékirat kitér arra, hogy a „dákoromán irredentizmus”, az a fantasztikus cél, hogy Erdélyt a Habsburg Monarchiából kiszakítva Romániához csatolják, csak a sovinszta magyar sajtó koholmánya. Az értelmes román politika céljaiba ez nem illeszthető. Még Erdély autonómiája sem illik a napi politikába. Meg lennének elégedve, ha a magyar kormány három követelésüket teljesítené:

1. Részarányos képviselet biztosítása a magyar parlamentben
2. Be kell fejezni a román nyelvhasználat korlátozását az iskolákban, a törvény előtt és a közigazgatásban
3. Helyi önkormányzatokban magasabb román részvételt kell biztosítani.

A nemzetiség-konfliktus tetőpontján a román kormány lecsökkentette követeléseit arra a szintre, amelyen az osztrák–magyar kiegyezés megvalósult.

A századfordulóra megváltozott a helyzet. Létrejött az orosz–francia szövetség, ezzel Ausztria-Magyarország mint Romániát a balkáni konfliktusokban védelmező szövetséges, elvesztette jelentőségét. A Monarchia Bulgáriát kívánta szövetségi rendszerébe vonni. Ez egyezett a magyar érdekekkel – gondolván, Bulgária ellenpont lehet Romániával szemben. Ezt követte a boszniai okkupáció, aminek ellenében 1912. szeptember 30-án Oroszország támogatásával létrejött a Balkán szövetség. Ez a fejlemény viszont Romániát ismét a Monarchiához közelítette, ami nem tartott sokáig, mert a második Balkán-háborúban Románia a Monarchia által támogatott Bulgária ellen fordult.

Habár a román és osztrák–magyar érdekek a Dunától délre eső területek ügyében ismét ellentétbe kerültek, Ferenc Ferdinánd főherceg 1913 őszén ismét kezdeményezte a magyar kormánynál, hogy tárgyaljanak az erdélyi románokkal, és törekedjenek meg egyezésre. A Monarchia bukaresti követe igyekezett támogatni az ügyet. Brătianu, aki 1914 elején miniszterelnök lett, egészen a háború kitöréséig hajlamos volt kompromisszumra. Tudta, hogy a király a Hármas Szövetség elkötelezettje, és amíg ő él, nem lehet ettől eltávolodni. A király azonban 1914 októberében meghalt, és ettől kezdve a helyzet gyökeresen megváltozott.

A gyűjteményes kötet az itt referált írásokon kívül a következő témákkal foglalkozik még:

- Kisebbségi identitásmenták változásai (vlachok és bolgárok);
- Muszlimok Görögországban;
- Pomákok Bulgáriában;
- Csoport-szolidaritás és erőszak-legitimáció Albániában;
- Nemzetépítési koncepciók Horvátországban, Szerbiában és Boszniában;
- Nemzeti és társadalmi identitás a szlovén szociáldemokráciában az első világháború végéig;
- Identitáskérdések az antik Görögországban.

Kádár József

Struktúraváltás az átalakuló Délkelet-Európában

*Schönfeld, Roland – Schönfeld, Renate – Zangenfeind, Robert (red.):
Structural Changes in Transforming Southeastern Europe. = Südosteuropa Studie 67.
München, 2000. 143 p.*

A *Südosteuropa Gesellschaft* 1982 óta kiadványsorozatban rendszeresen tájékoztatja olvasóit Délkelet-Európa helyzetéről. A kiadványok általában konferenciákon elhangzott szerkesztett szövegeit közlik. A sorozat 67. tagja három témakörre osztva foglalkozik a térségben végbemenő átalakulással, éspedig:

- gazdasági átalakulás
- országtanulmányok
- nemzetközi integráció.

A kiadó előszavában felteszi a kérdést: Délkelet-Európa – örökre a periférián marad? Úgy véli, hogy a legtöbb délkelet-európai ország még sokáig a sor végén halad az európai civilizációhoz vezető úton. A kelet- és különösen a délkelet-európai átalakulás a legnagyobb kihívás Európa számára a második világháború óta.

Marie Lavigne *Sikerek és kudarok Kelet- és Délkelet-Európa gazdaságának átalakulásában: Összehasonlító módszer* előadásában elsősorban a központi tervgazdálkodásból a piacgazdaságba történt átmenet folyamatát vizsgálja. Ebben szerepe volt pénzügyi intézményeknek is, melyek éberben figyelték a stabilizáció – liberalizáció együttes hatását. Az országok átalakulásában még hosszú ideig megmaradnak a „feltörekvő” piac tünetei. A fejlett világ és különösen az Európai Unió közreműködése kritikuskán látszik olyan körülmények között, amikor az EU maga is belső átszervezés előtt áll.

Claudio Quintano *Néhány észrevétel a nemzeti termék, illetve jövedelem-számítás szerepéről* című tanulmányában kifejti: Kelet-Európában az utóbbi években végbemenő átalakulások visszahatnak a korábban bevett nemzeti termékszámítási módszerekre. Az anyagelszámolás rendszerének helyét a nemzeti elszámolás vette át. Ebből számtalan probléma származott, az anyag-elszámolás a munkavégzés elvén alapult, és így kizárólag az anyagi javakkal és szolgáltatásokkal összefüggő tevékenységet vette figyelembe. Hiányossága, hogy negligálta a tőke és pénzügyi folyamatok mozgását.

Az átalakulás Kelet-Európában a maga útján halad, de a statisztikai hivatalok által készített többszörös elszámolások rendszerét várhatóan csak a következő években vezetik be.

Svoboda Tosheva *Néhány észrevétel a bolgár gazdaság strukturális változásához a piacgazdaságba való átmenet* időszakában című előadása szerint a bolgár gazdaság utolsó 10 éves fejlődése azt mutatja, hogy a piacgazdaságba való átmenet szükséges alapjait lerakták, de a végcél még nem érték el. Belföldi törekvések, erőfeszítések mellett a külföldi hatásokat is figyelembe kell venni. A koszovói válság lefékezte a békés fejlődést, különösen a turizmusnak ártott sokat. Bulgáriának is vannak kisebbségei, ezért le kell szűrni a koszovói válságból adódó tanulságokat.

Andreas Wass von Czege *Privatizáció és átalakulás Magyarországon – A külföldi befektetések hatásai* című tanulmányában megállapítja: míg a magyar gazdaság rohamosan fejlődik, vonzza a külföldi befektetőket, és igyekszik bejutni az EU-ba, hiányzik az óvatosság, nem számolnak a hanyatlás lehetőségével. A magyar vállalatok a lemaradás kockázatával néznek szembe: a külföldi befektetők, különösen ahol aktívak, a multinacionális cégek jó teljesítményt mutatnak, gyorsan növelik termelésüket és exportjukat, addig a többi ágazat képviselői (még a tradicionálisan erősek is) lemaradnak vagy stagnálnak. Ez a táguló rés nyertesek és vesztesek között az átalakulás folyamatában valóságos veszély, mert a külföldi tőkemozgás a magyar gazdaságot nagyon érzékenyen érintheti. A veszély csökkenthető, ha vonzó kapcsolat jön létre a lemaradtak és a többiek között, például alvállalkozók bevonása révén. Az ipari és kereskedelmi minisztérium ezért 1998-ban alvállalkozói rendeletet alkotott a negatív jelenségek ellensúlyozására. Hosszú távon tartó gazdasági növekedés csak úgy biztosítható Magyarországon, ha az export mellett kialakul az erős belföldi piac.

Michael Kaser *Albánia politikai és gazdasági stabilitása a koszovói válság nyomán* című tanulmányában leszögezi: a koszovói válság mellett a piramis-játék botrányaitól a katasztrofális mértékű kivándorlásoktól a nemzetközi elszigetelődéssel bezárólag elképesztően nehéz gazdasági helyzet alakult ki Albániában, amit csak radikális politikai és gazdasági váltás követhetett. Tervek készültek infrastrukturális beruházásokra. Három feltétel szükséges az átalakulás megvalósításához: a törvényi szabályozás alapjainak lerakása a bizalom helyreállítása érdekében; személy- és vagyónbiztonság megteremtése; konszenzus létrehozása a kormány gazdaságpolitikája és az ellenzék között. A csupán a tennivalók felsorolása is mutatja, mily nehéz feladatokkal kell szembenéznie az országnak 1999 közepén és azzal a veszéllyel, ami az ígért teljesítmények elmaradása esetén fenyeget.

Vera M. Budway *Regionális együttműködés Délkelet-Európában: Előjáték a nagyobb európai integrációhoz* című írásában kifejti: a nyugati demokráciák nem voltak felkészülve az 1989-ben és később bekövetkezett politikai változásokra. Több év elteltével tettek csak meg az első kezdeti előkészületeket a bizalom, biztonság és stabilitás megre-

remtésére. Ezt megerősítette az 1997-ben az EU által kiadott jelentés, ami Délkelet-Európa államai és az EU közötti gazdasági kapcsolatokkal foglalkozik. A dokumentum elsősorban a jugoszláv utódállamokra, Albániára, Bulgáriára, Romániára és Magyarországra koncentrál. A térségben többoldalú együttműködési formákat hoztak létre annak érdekében, hogy mielőbb gyors eredményt hozó tervek valósuljanak meg. Ebben pszichológiai tényezők is szerepet játszottak. Végül megállapítja, hogy sem a kezdeményezések, sem a szervezetek, melyek európai regionális és szubregionális alapon működnek, nem veszteségesek.

Fraser Cameron *Az Európai Unió délkelet-európai politikája* című előadásában kifejti: az EU nehéz feladatot vállal azzal, hogy részt vesz egy stabil és biztonságos Délkelet-Európa kialakulásában. A jelenlegi kétoldalú kapcsolatok és regionális megközelítések szigorúan feltételes alapon kiegészíthetők új kezdeményezésekkel. Ezek létrehozhatnak egy stabilitási megállapodást Délkelet-Európával. Hogy ilyen lesz-e a támogatásra kiválasztott eszköz, vagy sem, azt nem lehet tudni, de az biztos, hogy az EU-nak a jelenleginél sokkal intenzívebben kell részt vennie a régiók ügyeiben még hosszú éveken át, és fel kell kínálni az európai perspektívát a térség valamennyi országának.

Dietrich Schlegel *Stabilitási megállapodás Délkelet-Európa számára – német kezdeményezés a háború utáni Balkánon* című tanulmányában megállapítja: Bonn készítette azt a tervezetet, melyben hosszú távú stabilitási megállapodást kínálnak Délkelet-Európa számára. A szkepszt és néhány fenntartást félretéve az kétségtől megállapítható: ez az elképzelés egyike a legszívesebben fogadott és legfontosabb kezdeményezéseknek, különösen most, amikor sokan azt kérdezik: mi legyen a Balkánnal? A bonni dokumentum azt a célt szolgálja, hogy az érintett országok mielőbb szorosabb kapcsolatba lépjenek különböző bizottságokkal, és problémáik szakértői körökben mielőbb megvitatathatók legyenek. Természetesen a stabilitási megállapodást egyeztetni kell az érintett országok politikusaival és a tömegtájékoztató szakemberekkel. A program megvalósítása során két igen fontos kérdésre kell választ kapni:

- a) Az ország szuverenitásának kérdése és külső beavatkozás lehetősége abban az esetben, ha sérülnek a kisebbségi jogok;
- b) A jelenlegi határok sérthetlenségének elve és az önrendelkezés joga, illetve a két-tő viszonya.

A stabilitási megállapodás feltételezi a határon átnyúló kapcsolatokat, két- és többoldalú egyezményeket, a regionális együttműködést, általában a gazdasági prosperitást, a civil szervezetek működését, a lefegyverzést és több más, a kiegyensúlyozott állami működést jelző intézményt és annak megvalósíthatóságát. Mindezek hathatós ellenszerei lehetnek határ-, területi és kisebbségi kérdésekben felmerülő ellentéteknek, melyekből e térség országainak bőven kijutott a történelem során, és szenvednek tőlük ma is. A leírt stabilitási megállapodás hozzásegítheti Délkelet-Európát, hogy periferikus helyzetéből kikerüljön.

Kádár József